

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

**ОСВІТА ЗАКАРПАТТЯ
В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ
КОНТЕКСТІ**

Ужгород - 2017

УДК 37.011(477.87)
ББК Ч30 (44 к-43)072

Рецензенти:

доктор педагогічних наук, професор Товканець Г.В.,
доктор філософських наук, професор Шандор Ф.Ф.

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «УжНУ»
протокол №2 від 24.10.2017р..

Освіта Закарпаття в загальноєвропейському контексті [монографія] / За
заг.ред. І.В.Козубовської, М.І. Кухти. – Ужгород: «АУТДОР-ШАРК» 2017. –
205 с.

У пропонованій монографії порушені актуальні питання розвитку освіти Закарпаття в загальноєвропейському вимірі, зокрема: принципи міжнародної співпраці в освіті в контексті інтеграційних процесів, історико-регіональні аспекти становлення української національної школи, особливості навчання та виховання в умовах поліетнічності й полікультурності, форми соціалізації учнівської та студентської молоді в періоди культурних трансформацій, досвід професійної підготовки вчителя й освітні цінності в спадщині закарпатських педагогів.

Матеріали монографії можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів, студентами, вчителями загальноосвітніх шкіл.

ISBN 978-617-7132-81-2

© Ужгородський національний університет,
2017

ЗМІСТ

ІНТЕРНОМОВА	4
Галина Розлуцька	
ЦІННІСТЬ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ В РЕГІОНАЛЬНІЙ ПЕРІОДИЦІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.	7
Галина Васильєва, Галина Розлуцька	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	20
Галина Велчківська, Магдалина Опачко	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ГУМАНІТАРНА ОСВІТА ЗАКАРПАТТЯ ПЕРШОЇ ПОВІЙНОЇ ПЕРІОДУ (1919-1939)	32
Маріяна Кевланич	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА ПІДГОТОВКИ ДО ЖИТТЯ І ПРАЦІ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ НА ЗАКАРПАТСЬКІЙ РУСІ	49
Галина Ковач, Іштван Керестень	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА ПЕДАГОГІКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЗАПОВІДНИКІВ І МУЗЕЇВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	63
Галина Козубовська, Сільвія Шпеник	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЛІЕТНІЧНОГО РЕГІОНУ	76
Марія Кухта	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА ЗАКАРПАТТЯ ЯК ЗАСІБ НАЦІОНАЛЬНОГО ОСВІДОМЛЕННЯ ТА ВИХОВАННЯ (20 – 30-і роки ХХ ст.)	93
Валентина Марфинь, Аріадна Петечук	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЗАКАРПАТТЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	106
Галина Розлуцька	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА МАРІЙСЬКИХ КОНГРЕГАЦІЙ НА ЗАКАРПАТТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХVІІІ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)	123
Галина Розлуцька, Олена Попадич	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАКАРПАТТІ В ПЕРІОД 1919 – 1939 рр.	137
Оксана Товканець	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЦІННОСТІ В СПАДЩИНІ ЗАКАРПАТСЬКИХ ПЕДАГОГІВ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.	153
Василь Туряниця, Вікторія Туряниця	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ПЕРІОДИКА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ	168
Галина Шикітка, Володимир Староста	
ІНТЕРКУЛЬТУРНА ОСВІТА ТА РОЗВИТКУ КРАЙОВИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ ЗАКАРПАТТЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. - ДО 1919 РОКУ	191

Галина Розлуцька, Олена Попадич

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ЗАКАРПАТТІ В ПЕРІОД 1919 – 1939 РР.

Процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної, соціально орієнтованої держави, розвиток громадянського суспільства супроводжується формуванням відповідного рівня політичної свідомості, суттєвим підвищенням правосвідомості громадян, їх правової культури, законслухняності, подоланням явищ правового нігілізму. У Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) (1993 р.), Законі України «Про освіту» (1996 р.), Національній доктрині розвитку освіти України (2002 р.), Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти (1996 р.), Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні (2004 р.), Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки (2006 р.) формування правової соціалізації молоді розглядається у контексті вирішення основних завдань її національного виховання: успадкування духовних надбань українського народу; формування у молодих людей розвинутої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної, правової культури. Процес державотворення в Україні вимагає підвищеної уваги суспільства до широкого кола питань, пов'язаних з правовим вихованням підростаючого покоління. У сучасних соціально-економічних умовах особливої гостроти набула проблема боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями, які створюють серйозну загрозу розбудові незалежної держави. Усе більших масштабів набуває злочинність серед молоді, що становить неабияку загрозу майбутньому нації. Тому правове виховання молодого покоління – пріоритетна умова майбутнього розвитку нашої країни.

Проблеми правового виховання відображено у дослідженнях В. Безбородого, Т. Голованя, Я. Гриньова, І. Дарманської, В. Загрева, І. Запорожан, Я. Кічук, Н. Коваленко, І. Криштак, О. Лященко, І. Марчук, Л. Мацук, С. Микитюк, А. Морозова, В. Одарій, В. Оржеховської, В. Пліско, Ю. Сурмяка, Т. Смагіної, В. Смірнова, А. Стаканкова, Н. Ткачова, О. Хоптяна, М. Щербаня та ін. Правове виховання учнів стало предметом наукових пошуків О. Великої, О. Володько, І. Козубовської, В. Оржежевської, Г. Товканець, Л. Худан та ін.

Історію розвитку національної школи, освіти і педагогічної думки розкрито в працях А. Алексюка, Л. Баїка, А. Вихруща, О. Глузмана, М. Євтуха, Т. Завгородньої, В. Кеміня, В. Кравця, В. Майбороди, Н. Ничкало, Г. Сагач, Г. Філіпчук та ін. Окремі аспекти виховання у Закарпатті у історичній ретроспективі відображено у напрацюваннях О. Бенци, Г. Білавич, З. Боротканич, В. Герасимчука, А. Ігната, М. Кухти,

Л. Маляр, І. Небесника, О. Фізеші, О. Яцини, Я. Яціва та ін.

Аналіз результатів наукових пошуків вищезгаданих авторів свідчить про відсутність цілісного дослідження проблеми правового виховання у Закарпатті і дає нам можливість окреслити мету нашого – виявити особливості правового виховання учнівської молоді у Закарпатті в період між двома світовими війнами.

Зазначимо, що учнівська молодь – це діти, які вчаться в загальноосвітній або спеціалізованій школі [23]. Позитивні процеси, що відбуваються в Україні, пов'язані перш за все із стабілізацією суспільного життя, модернізацією освіти, гуманізацією навчального процесу, посиленням його виховного потенціалу. Суттєво зріс інтерес до проблем дітей та учнівської молоді, навчальні заклади стали відкритішими для батьків, громадських організацій; розширилося коло суб'єктів виховного впливу, набула узгодженості їхня діяльність; проводяться масові заходи, спрямовані на активізацію моральної позиції дітей та учнівської молоді, виховання в них активного творчого ставлення до життя. В Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій виховання, формування гуманістичних цінностей та зразків громадянської позиції, виконання освітою своєї виховної, культурологічної місії. Зживається погляд на виховання як процес подолання негативних тенденцій в розвитку особистості та засіб перевиховання, сприйняття вихованця лише як об'єкта виховних впливів. На зміну йому приходять розуміння виховання як процесу залучення особистості до створеної людством системи цінностей, окультурення її життя, сприяння становленню її сутнісних сил, творчої активності.

Поняття «виховання» у широкому розумінні – це сукупність усіх впливів на свідомість, поведінку та психіку людини, які спрямовані на її підготовку до активної участі у виробничому, культурному, громадському житті суспільства. У вузькому сенсі виховання є планомірним впливом суспільства на вихованця. Як зазначає В. В. Ягупов: «Виховання – це процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, під час якого відбувається вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери вихованця з метою формування у нього наукового світогляду, високих моральних, громадських і професійних рис для формування його особистості» [22, с. 424].

Правове виховання – складна і багатоаспектна система діяльності. Звичайно, багато правових цінностей, маючи основу і походження у моральних нормах, засвоюються особою у процесі різноманітної соціальної практики, через інші, неправові форми і канали формування суспільної свідомості. Проте правове виховання формує створення спеціального інструментарію, спроможного донести до розуму і відчуття кожної людини правові цінності, перетворити їх у переконання особистості і внутрішній орієнтир її поведінки.

У теорії правового виховання виділяють ієрархію цілей: формування системи правових знань (найближча мета); формування правового

переконання (проміжна мета); формування мотивів і звичок правомірної, цілеспрямовано активної поведінки (кінцева мета) [7, с. 26]. Правове виховання спрямоване, насамперед, на оволодіння особистістю необхідним рівнем правових знань, навичок і вмінь, усвідомлення правової системи держави, на формування стійких правових ідеалів, переконань, цінностей тощо [21, с. 11]. Ключовими компетенціями правої освіти, які формуються у шкільному віці є: любов до України як своєї Батьківщини, повага до держави, її символів та законів, Конституція України як основний закон держави, поняття про державські обов'язки як складову громадянських прав та обов'язків, правові основи взаємодії дітей і батьків, права які визначають стосунки в учнівському колективі, громаді та суспільстві тощо.

Метою правового виховання учнівської молоді є: формування правової компетентності та правової культури громадянина вільної України, свідоме ставлення його до своїх прав і обов'язків, повага до законів, дотримання правил людського співжиття та чинних правових норм держави, активна участь в управлінні державними справами, рішуча боротьба з порушниками законів; прищеплення любові до Батьківщини; формування всебічно розвинутої особистості; профілактика правового нігілізму серед населення, і зокрема серед учнівської молоді. З іншого боку, мету правового виховання учнів слід диференціювати за напрямками: освітній – набуття необхідних правових знань; виховний – прищеплення поважного ставлення до Конституції та законів України і свідоме їх виконання; практичний – вироблення вміння застосовувати правові знання у практичній діяльності, у повсякденному житті.

Правове виховання – це організаційна робота. Цілі й методи правовиховної роботи співвідносні і складають діалектичну єдність. Метод, що не відповідає меті, може спотворити її [2, с. 78]. Досвід показує, що застосування невідповідних методів для досягнення цілей призводить до підміни самих цілей, до підриву їх моральних цінностей, до підміни помилковими цілями. З філософсько-правових позицій закономірності правового виховання молоді проявляються через діалектичну єдність соціального й природного, суспільного й індивідуального, абстрактного й конкретного, правового й вільного в людині, а також через вияв загального, особливого й одиничного.

Але виховання людини може бути зрозумілим і пояснюватися лише логікою впливу в контексті культурно-історичного процесу, а також наявних проявів суспільної дійсності та ступеня розвитку правосвідомості громадян. Тому до проблеми правового виховання слід підходити з урахуванням його соціальної сутності як необхідної частини виховання громадянина. Профілактичний елемент у структурі правового виховання має важливе значення для формування активної життєвої позиції кожного члена суспільства, уміння і готовності боротися з будь-якими негативними відхиленнями від соціальних норм. Але правове виховання не зводиться тільки до профілактики, а спрямоване, перш за все, на забезпечення своїми специфічними засобами досягнення спільних цілей виховання.

Загальні цілі правового виховання такі: розвиток моральної і правової культури; виховання громадянської відповідальності, віддавати гуманістичним і демократичним цінностям, освоєння знань про механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина [13, с. 29].

Мету правового виховання ми розуміємо у двох значеннях – широкому та вузькому. У широкому значенні – це формування правосвідомості особистості й підвищення на цій основі її правової культури; виховання поваги до права, щоб його вимоги стали особистим переконанням кожної людини, а повсякденне дотримання юридичних норм – звичкою; необхідністю формування у свідомості людини переконань, настанов, мотивів активної правомірної поведінки. Мета правового виховання у вузькому значенні – це мета правового виховання учнівської молоді.

Успішному здійсненню правового виховання дітей шкільного віку сприяє визначення його завдань, таких як: формування теоретичної основи правової свідомості та правової культури, забезпечення необхідного рівня систематизації знань про право, розвиток правових інтересів, почуттів; розвиток правового мислення, формування науково-правового світогляду, розуміння своїх юридичних і моральних прав та обов'язків, особистої відповідальності за свою поведінку, внутрішніх потреб, спрямованих на виправлення можливих форм деформації правосвідомості, підвищення рівня власної правової культури; вироблення навичок і вмінь правомірної поведінки [20, с. 14]. Звичку дотримуватися вимог права й моралі слід розглядати як продукт свідомого ставлення дітей до свого громадянського обов'язку, до дотримання правових норм; формування високої правової духовності; правових ідеалів справедливості, свободи й рівності, гуманістичних цінностей та орієнтацій; формування почуття законності, свідоме виконання законів, запобігання злочинам, профілактика правопорушень, формування моральних переконань [16, с. 9]; формування позитивного ставлення до правових норм і негативного – до їх порушень; формування умінь користуватися правовими знаннями; виховання правової відповідальності, законслухняності; формування умінь оцінювати свою поведінку, вибирати правомірні способи досягнення цілей [19, с. 12].

Важливе значення у процесі правового виховання учнів має визначення його конкретних завдань. Завдання правового виховання реалізуються в його функціях. До таких функцій віднесено: пізнавальну, регулятивну, ідеологічно-виховну, формуюче-розвиваючу та комунікативну. Завданнями правового виховання учнівської молоді є: набуття та розуміння правових знань; розвиток правового мислення; виховання правових цінностей та ідеалів; формування вмінь правової поведінки; забезпечення законності та запобігання порушенням; виховання поваги до права. Мета та завдання правового виховання учнів є компонентами системи виховання. Система виховання – це сукупність взаємопов'язаних цілей і принципів організації виховного процесу, методів і прийомів їх поетапної реалізації у рамках певної соціальної структури та логічного виконання соціального замовлення. Система правового виховання – складне новоутворення, що інтегрує

активіші знання про людину та її виховання й розвиток (педагогіка), особливості її функціонування в системі міжособистісних відносин (психологія), специфіку визначення життєвої перспективи індивіда в сучасній соціокультурній практиці з окресленням ціннісних орієнтацій, дотичних до життя в сучасній Україні (філософія і соціологія) й об'єднує їх в єдине логічне завершене ціле.

Ознаки (рисни) системи правового виховання учнівської молоді: 1) ґрунтується на засадах системи норм права; 2) припускає впровадження у виховний процес свідомість вихованців складових елементів упорядкованих суспільних норм – дозволів, зобов'язань, заборон; 3) спирається на можливість застосування примусової сили держави через покладання юридичної відповідальності на правопорушників; 4) охоплює суб'єкти права, які не тільки дотримуються правових норм, але й схильні до правопорушень або порушили ці норми; 5) здійснюється за допомогою спеціальних правових виховних способів і засобів; 6) здійснюється вихователями, що мають правову освіту.

До основних елементів, які складають основу системи правового виховання учнів, належать:

- суб'єкти, що здійснюють правовиховну діяльність – державні органи, організації, установи, керівники, педагогічні працівники, вихователі, органи місцевого самоврядування, правосвідомі учні;
- суб'єкти виховання – головні: учні, додаткові: батьки учнів;
- зміст, мета, завдання та принципи правового виховання;
- правова база (система норм права, правовиховні заходи, інформація правового змісту, педагогічні технології);
- засоби, форми і методи правового виховання;
- організація і ефективність правовиховного процесу.

Отже, навчальні заклади є головним інструментом забезпечення правової освіти молодих громадян. Вони повинні домагатися перетворення правових знань учнівської молоді у їх стійкі переконання.

Пошук ефективних механізмів правового виховання вимагає звернення до джерел історико-педагогічний досвіду. Євроінтеграційна спрямованість державної політики актуалізує досвід правового виховання в регіонах України з традиціями європейського добросусідства. Винятково привабливою з цього контексту вважаємо Закарпатську область, що визначається геополітичним розташуванням на межі Північної, Східної та Західної Європи. Перебування Закарпаття під владою різних держав сприяло виробленню унікальних традицій правового виховання, досконале дослідження яких забезпечить нас від помилок і дасть можливість переосмислити здобутки.

Територія сучасного Закарпаття на протязі багатьох століть знаходилась під владою різних держав, що вплинуло не лише на соціально-політичний розвиток краю, а й на сферу освіти, культури. В Австрійській імперії, а згодом в Австро-Угорщині закарпатців не визнавали повноцінними громадянами і питання правового виховання не перебувало в полі розгляду державної влади.

Освіта поширювалась релігійними інституціями: приходські священники

поєднували обов'язки душ пастиря та управителя парафіяльної школи. Учителі, зазвичай, здійснювали педагогічний процес у не залежно від рівня організації навчання основою залишалися загальноєвропейські канони.

Елементи правової освіти закарпатців введено Мухоморовськими католицькими єпископами М. Ольшавським (1700-1767 рр.) та М. Мухоморовським (1731 – 1809 рр.), які в навчальні плани богословських шкіл внесли вивчення предметів «Церковного права» та «Семейного права» та наполягали на дотриманні законів місцевим духовенством. Обидва єпископи вимагали виконання правових норм духовенством та вірниками особливо у галузі сімейного права. Правове інформування здійснювали церковних проповідях, катехитичних навчаннях, повчаннях. Щорічні періодичні видання мали спеціальні рубрики, які висвітлювали проблеми сімейного права, проблеми господарського права, розвивали особливості дотримання права на власність, звичайно, набувши відводили висвітлення церковного права.

Освітнє законодавство, яке намагалось зробити церковні школи підконтрольними державній владі в основному визначало основні аспекти розвитку освіти у Закарпатті. Так закон австрійської імператриці Марії Терезії «Ratio educationis» («Рацио Едукационіс» відомий під назвою «Система навчання» (1777 р.) регулював освіту і встановлював загальні початкових державних шкіл: приходські однокласні (двокласні), єпархіальні (трьохкласні) і міські (чотирьохкласні) передбачав елементарне навчання дітей але вимагав їх виховання віроповіданими корони австрійської імператорського двору. Суттєвих змін не принесло і закон про врегулювання шкільництва в угорському «Положенні про народне шкільництво і про справи школи в Угорському королівстві та в приєднаних до нього провінціях» (1806 р.), законах 1806 р. і 1869 р., які забезпечували впровадження єдиних вимог державної політики в освітні заклади. Державний обмежувався в основному спробою державного контролю над закладами освіти незалежно від форм власності, в тому числі і церковної. Незважаючи на те, що типологія навчальних закладів розширилась, було узаконено діяльність початкових народних, вищих народних, горожанських, жіночих, учительських семінарій різних форм власності: общинної, приватної, церковної та державної, вимоги до виховання не змінилися. Як при попередньому державному режимі основним завданням шкільної освіти залишалось виховання християн, вірних австрійській та угорській коронам.

Кардинально вплинули на розвиток правового виховання у Закарпатті зміна суспільно-політичного ладу в результаті Першої світової війни та розпаду Габсбурзької монархії. Як наслідок Сен-Жерменської мирної угоди у вересні 1919 р. територія сучасного Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшла до складу демократичної республіки Чехословаччини, на правах автономії із місцевим управлінням, що створило якісно нові умови для розвитку освіти. Головною метою чехословацької внутрішньої політики щодо Закарпаття була поступова інтеграція до суспільно-політичної й соціально-економічної систем республіки. Міжнародні домовленості щодо

громадянських прав знайшли своє відображення в новій Конституції (1920 р.). Підкарпатська Русь отримала автономію із найширшим ступенем самоврядування. Найвищим законодавчим органом Підкарпатської Русі був обраний Сойм, наділений правом приймати закони щодо освіти, мови, правосуддя, а також місцевого управління місцевої, які набували чинності на території краю навіть у тому випадку, коли суперечили прийнятим національними Зборами Чехословаччини. Конституція ЧСР («Конституційна грамота») проголошувала рівність усіх народів перед законом та однакові можливості для громадської чи урядової роботи, можливість для реалізації своїх задумів чи покликань. Громадянські права визначали статті основного закону (Закон з 29.II 1920, ч. 122 зб. з. і р.) і мовного закону (Закон з 17. X. 1919 ч. 567. зб. з. і р.) [1, с. 26-47].

Широкі права були надані закарпатцям як складовій громадянського суспільства Чехословацької республіки, що активізувало потребу правової освіти. У вирішенні цієї проблеми погляди тогочасних закарпатських педагогів та вимоги, висунуті Міністерством Шкільної і Народної Освіти ЧСР, були єдиними. Наголошувалось на необхідності правового виховання – починаючи від першого шкільного року до найвищих шкільних років.

У 1922 р. була здійснена шкільна реформа – введено «Малий шкільний закон». Обов'язковим стало 8-річне навчання, удосконалено навчальні плани. У програмах нового типу шкіл збільшено години на вивчення рідної мови (8 – 10 годин на тиждень), математики (4 – 6 годин), природознавство (2 – 3 години), науки про рідний край, історії тощо. У старших класах були години фізики, господарства, домоводства для дівчат тощо. Ці предмети мали практичне спрямування. Хоча вивчення закону Божого залишалось як обов'язковий предмет, вплив духівництва на життя школи значно зменшився. Навчальний процес мав яскраво виражений національно-патріотичний характер. Народні школи працювали за навчальними планами, що затверджувалися на окружних учительських конференціях, кожен округ мав свій навчальний план.

Після введення шкільної реформи, уряд ЧСР намагався впорядкувати навчальний процес у школах Підкарпатської Русі. У загальних примітках вступу до «Нормальних учебних основ для народних шкіл» зазначалося, що школа є частиною суспільно-народного, державного і людського організму. Через це школа повинна виховувати культурні і моральні цінності, за якими стоїть народ, держава, людство. У злагоді і під постійним урахуванням сучасних обставин життя школа зобов'язана вести учнів до дружнього суспільного життя, заснованого на засадах справедливості, терпимості, солідарності, до взаємної приятельської дружби та діяльної допомоги, має прищеплювати молоді розуміння, що «від успіху і од добробуту громадян залежить розвиток і добробут держави загалом» [11, с. 26–27].

Навчальні основи для народних шкіл роз'яснювали, що шкільне виховання та навчання має найефективніше використовувати все, що зміцнює розвиток моральної індивідуальності учня, що закладає прямий, благородний характер і полегшує потяг молоді до сучасної культури та товариства

дорослих людей. Виховання і навчання повинно ґрунтуватися на загальнолюдських моральних принципах та ідеях демократії, якими просякнута конституція чехословацької держави.

Програмовою вимогою до «начальної науки» був розвиток у учнів моральних почуттів та співчуття до ближнього. Завданням початкової освіти було використання здібностей учнів і оточуючої дійсності для всебічного особистісного розвитку учня. Мета початкової науки – навчити дітей спостерігати за явищами природного і суспільного життя і розуміти їх індивідуально, самостійно та вільно виявляти свої думки та враження про справи чи суспільні відносини так, щоб «початкова наука» складала основу морального виховання і пристосованості учнів до життя. Предметом початкової освіти були дитячі інстинкти, прищеплював учням правильні звички, удосконалював бесіду і здібності. До кола початкової науки входить вивчення предметів горожанської науки і виховання [11, с. 39-42].

За роками навчання матеріал розподілявся так: 1 клас – родинний побут, життя сім'ї, школа, життя в школі, община, порядок у ній, заняття людей, чесність, ввічливість, чистота, порядок та ін.; 2 клас – докладніше матеріал про місто, класу та село, околиця, городи, сади, ниви, поле, ліс, пасовисько та ін.

Предметні науки, або реалії, починали вивчатися на середньому ступені народної школи. Взнявши за основу «Нормальні учебні основи для народних шкіл», місцеві вчителі, за погодженням зі шкільним інспектором, повинні були розробити детальний місцевий навчальний план відповідно до кількості годин, відведених на вивчення предмета та типу школи. Навчальні основи для народних шкіл роз'яснювали, що шкільне виховання та навчання має найефективніше використовувати все, що укріплює розвиток моральної індивідуальності учня, що закладає прямий, благородний характер і полегшує спокійний розвиток молоді до сучасної культури та товариства дорослих людей. Виховання і навчання повинно ґрунтуватися на загальнолюдських моральних принципах та ідеях демократії, якими пронизана конституція чехословацької держави [10, с. 49].

Головним завданням у правовому вихованні учительство вважало проведення громадянського («горожанського») виховання – починаючи від першого шкільного року до найвищих шкільних років. При читанні літературних творів у молодших класах, де не було введено шкільного предмета громадянської науки і виховання, вчителі намагалися викристалізувати правове виховання, любов до держави, її символів та законів, вимоги і повагу до своїх прав, що забезпечується правовою грамотністю [9, с. 15].

У школі важливим, на думку педагогів, було формування правильних стосунків у класі та шкільному колективі, щоб в учнів сформувалася норма товариської поведінки, готовність до співпраці, до свідомого і добровільного виконання громадянських обов'язків, до національної толерантності і відданості державі.

Учителі усвідомлювали, які вимоги ставить Міністерство Шкільної і Народної Освіти щодо викладання предмету громадянської науки та

вання. Вчитель І.Гелетка у доповіді на зборах Спільного Зібрання Івано-Франківського і Ужгородського Відділень зазначав, що громадянська освіта в школі повинна донести до учнів правову культуру, важливу для їхнього дорослого життя. Метою громадянського виховання І.Гелетка вбачав у вихованні доброї і свідомої людини та громадянина; учню потрібно засвоєвати ті позитивні якості людської моралі та ті обов'язки, яких від нього вимагають оточуюче суспільство та держава. Педагог наголошував, що виховання суспільством, людством та державою для учня стає клас і саме тут він сперше відчуває залежність від чужого оточення. Обставини шкільного життя заставляють спостерігати, порівнювати, роздумовувати над поведінкою товаришів і цим самим посилювати в собі почуття солідарності та любові до ближнього. Тут же вчитель ділиться практичним досвідом викладання громадянської науки [6, с. 4].

Підкреслюючи велике значення державно-громадянського виховання, вчитель А.Федорко писав: повчаннями роз'яснюють учню, що, крім власних інтересів існує солідарність, яка підказує його серцю не робити нічого такого, що могло б заважати щастю других. Кожен мусить зжитися з загалом та передувати власні вигоди, коли вони йдуть врозрив із загальними проблемами. Ідеалом виховання педагоги вважали людину моральну, готову до життя в державі, що розуміє свої права і обов'язки перед суспільством, готову чесно і свідомо працювати на благо народу, держави та всього людства [18, с.114].

Навчальні основи в примітках до навчального предмету «Горожанська наука і виховання» пояснювали: незважаючи на те, що горожанська наука та виховання є одним предметом, він має наукову і виховну цілі. Виховує молодь в душі демократизму, любові до ближнього, до народу, до республіки, в душі взаємної терпимості (толерантності), готує учнів до розуміння громадянських прав, обов'язків та формує в них ті риси, що складають основу демократичного характеру. Горожанська наука і виховання виховує свідомого демократичного республіканця, який правильно розуміє не лише основи суспільного життя і державної організації в чехословацькій республіці та інших державах, але передусім прагне до самовдосконалення, вчить молодь поважати інші релігійні переконання та іншу національну чи суспільну належність. Виховні завдання горожанської науки і виховання зливалися з виховними цілями народної школи і пронизували усі предмети.

Педагоги були переконані, що зміст підручника повинен наближати учнів до суспільного життя, знайомити з суспільними порядками і устроєм держави, основними державними законами і вчити їх виконувати. Учень повинен був усвідомити себе частинкою народного організму, маленьким гвинтиком в складному апараті людського суспільства.

Соціальне, державно-громадське виховання, підкреслював А.Волошин, визнає права інших, виховує здатність до праці. Його педагогічна концепція наближувала процес навчання і виховання до життя, поєднувала моральне, духовне і фізичне виховання, обстоювала трудове виховання. Значну увагу приділяв А.Волошин соціальному вихованню, яке так само покликане

ширити культуру, нести світло знань і добра в усі куточки людського життя. Педагог закликав український народ до християнської єдності та давав пораду прийдешнім поколінням законодавчо закріпити політичну і культурну свободу нації на основі християнської етики, що стоїть над народами і державами і може закріпити українському народові почесне місце між цивілізованими націями [5, с. 6].

Як уже зазначалося, на нижчому ступені вивчення основ права не було окремим предметом і зливалося з початковою наукою та надавало їй виховного характеру, а саме – мало на меті виховати благородні почуття, моральність, співчуття, правильні норми поведінки серед людей. На середньому ступені воно виходило з краєзнавства (науки про рідний край), зливалося з ним і складало спільну основу для виховного впливу.

Першочерговим завданням правового виховання у змісті предмету горожанської науки і виховання на цьому ступені є ушляхетнення інстинктів, скерування нахилів та інтересів школярів, цілеспрямоване використання їхньої чутливості, планомірне вправлення їхньої волі та постійне і послідовне формування добрих звичок. На вищому ступені – з реальними предметами, заклало основу для майбутнього світогляду учня. Учні ознайомлюються з родинними формами, організацією села, округу, краю, держави, найважливішими міжнародними організаціями. На цьому етапі учні практично залучаються до діяльності громадських утворень.

На основі вимог Міністерського Вісника (1923 р., Ч. 4), А.Ворон склав навчальну програму з громадянознавства, якою надалі користувалися й інші вчителі [8]. Педагог вважав, що «головну увагу при сім предметі треба класти на горожанську науку, але на вихову», підкреслюючи цим виховну спрямованість предмету. Викладати громадянську науку, на думку А. Ворона, повинен учитель початкового навчання, який добре володіє предметом і методикою викладання. Викладач зобов'язаний постійно читати і чітко знати, яка література є у вчительській та учнівській бібліотеках, щоб вказати на практичну і моральну корисність цієї книжки. Для викладання громадянської науки і виховання в школах Підкарпатської Русі використовувалися такі підручники: «Гражданин, его права и повинности» (переклад книги Петра Деймка «Obcanska nauka», зроблений К. Коханом (1922), «Наука про права и обов'язки горожанина» Ф.Кубець (1923), «Гражданская наука» О. Маркуша (1925), «Горожанська наука для народных и горожанських школ» Д. Волковського (1934), «Учебник горожанської науки и виховання» М.Скаржепи–М. Перейми (1937) та ін. [4].

Адаптована для українських школярів К. Коханом книга «Гражданин, его права и повинности» була спрямована на формування громадянина, свідомого своїх прав і обов'язків. За оцінками сучасників, надрукованими на сторінках журналу «Учитель», вона не була навчальним посібником для учнів народних та нижчих середніх шкіл, бо, хоча й укладена систематично, все ж містить лекції, засновані на глибокій філософії і для учнів не зрозумілі. Однак для вчителів, особливо народних, ця книга вважалася цінною. Відзначалася відповідність підручника специфічним місцевим умовам. Але, незважаючи на

оцінки, підручник допомагав учителям у підготовці до уроків, визначенні основних правових понять та виробленні правових установок.

Цінними для вчителів Підкарпатської Русі були уміщені у підручник «Загальний статут автономної Підкарпатської Русі», що тлумачив рівноправність русинів поряд з іншими народами ЧСР та стаття «Наш президент Т.Г.Масарик», яка розкривала демократичність поглядів чехословацького президента на політику щодо прилучених народів.

Розкриваючи тему «Громада», К. Коханий пояснює читачам, що обставини змусили людей до спільного життя в громаді, наводить приклади того, які вигоди отримувала людина живучи в товаристві подібних до себе людей. У тексті до теми «Соціальна опіка» автор продовжує попередню думку. «Люди добровільно здружилися в громаді, аби ліпше і легше захищатися від ворогів і взаємно допомагати. Нарівні з матеріальною зацікавленістю виникла духовна». Педагог зазначає, що з потреб суспільства виникли закони, які співвідносяться з суспільним життям. У тексті «Народ» К. Коханий тлумачує, що любов до вітчизни вимагає і строгого виконання обов'язків: щоб жити в ідеальному суспільстві, де є ідеал права і справедливості, краси і любові, науки і миру, потрібно створити ідеал людськості в ньому. Автор заголошує «Не хочемо учити ненавидіти німця ані мадяра за те, що вони створюють іншою мовою, але ненавидітимемо їх, якщо хотять нас угнітати і інших насилувати. Не ненависть наш ідеал, але любов» [14, с. 86].

У контексті нашого дослідження певний інтерес становить і зміст вступного матеріалу «Основні права свободи і обов'язки горожан. Рівність», вміщений у книзі Ф. Кубця «Наука про права и обязанности горожанина». Підручник не був основним, але використовувався вчителями як додаткове джерело у народних школах. Автор виділяє свободу особисту, майнову. Особиста свобода представлена Ф. Кубцем як право на домашній спокій, сімейне та родинне життя, можливість вільного друку, навчання та інших форм волевиявлення. Автор ознайомлює читачів з можливостями, наданими державою щодо оскарження порушень цих прав. Автор зазначає, що всі громадяни рівні перед законом і користуються однаковими правами та несуть однакову відповідальність.

Рівноправність усіх громадян у їхніх правах і обов'язках – стрижнева ідея підручника О. Маркуша «Гражданська наука» [9]. Праця стала першою спробою врахувати доробки словацьких та російських авторів. Невеликий за обсягом підручник (всього 46 сторінок), в доступній формі ознайомлює читачів з матеріалом, викладених у розділах. Підручник був допущений до користування як методичний посібник для учительських семінарій і як підручник для учителів народних і горожанських шкіл розпорядженням шкільного відділу 31 липня 1923 р. Ознайомлюючи учнів з правами і обов'язками громадянина Чехословацької республіки, О. Маркуш зазначає, що вони тісно пов'язані, і якщо хтось вимагає особливих прав для себе, то мусить вимагати їх і для оточення, бо це є обов'язок поважати права іншого. Автор роз'яснює: якщо сусід має право на життя, його обов'язок берегти, не порушувати життя інших сусідів. Кожен громадянин, вимагаючи прав від

держави, мусить виконувати свої обов'язки відносно інших громадян та держави, а обов'язком щодо держави є дотримання законів. На наш погляд, заслуговує уваги визначення поняття «Вітчизни». «Це є люди, наші співвітчизники, наші родичі, сусіди, взагалі наші близькі; зробимо для них щось корисне, проявимо тим любов до отчизни. Любов до своєї вітчизни не сміє обернутися на ненависть до чужини» [9, с. 44].

Основою всіх прав О. Маркуш вважає рівність громадян усіх народностей та релігійних уподобань. Педагог ознайомлює з правом «свободної думки», що дає можливість виражати свою думку словесно, письмово тощо, але водночас застерігає від зловживань цим правом. Про свободу вибору віри О. Маркуш повідомляє, що кожен громадянин при досягненні чотирнадцятирічного віку має право вибору релігії. При викладі теми «Культурні товариства» автор наголошує, що основою демократичної держави є культурний, освічений народ і тому важливим є розвиток і успішна діяльність різних культурних товариств. Як приклад наведено читацькі, театральні та інші спілки. Педагог акцентує увагу на діяльності товариства тверезості, оскільки пияцтво є найбільшим ворогом не лише людини, але й суспільства, держави.

На нашу думку, найбільше відповідає вимогам сучасного укладання підручників для початкової школи переклад О. Маркуша, зроблений у співавторстві з В. Машкаренцем підручника чеських авторів «Обчанска наука а вихова» Поулічека та Спілка «Обчанска наука а вихова» для 3, 4, 5 років навчання в народних школах (1937 р.). Цей навчальний комплект складався з 6 частин підручника і мав також три зошити для практичних вправлень (що було прогресивним на той час), які були прообразом сучасних зошитів з друкованою основою. Добре продумана і виховна спрямованість цього підручника. У вигляді повчальних притч, розповідей, прикладів зміст навчального матеріалу формував позитивне ставлення учнів до членів своєї сім'ї, родичів, односельців, шкільних товаришів, природи, громадян, взагалі знайомих та незнайомих людей.

У підручнику Д. Волковського «Горожанська наука для народних и горожанських школ» формування в учнів засадничих ідей права починається з принципу рівноправності, який передбачає рівну для всіх гарантованість прав і свобод. Спочатку Д. Волковський розкриває поняття родини. Кожна людина мусить мати совість і честь та дотримуватись таких моральних заповідей: завжди говорити правду; бути чесним, не забувати про сплату боргів, не обкрадати, не ображати нікого, виконувати обіцянки; бути відвертим і говорити правду в очі; не бути підкупним; бути вірним в приятельстві, в любові, а також надійним в уряді і владі; не хвалитися, бути скромним; не бути гордим, допомагати ближньому; бути ввічливим, добросердечним, ніжним та щедрим; виносливим, любити свій народ [3].

У 1937 р. державне видавництво у Празі видрукувало першу частину «Учебника горожанської науки і виховання» М.Скоржепи-М.Перейми. Автори акцентують увагу на взаємній залежності людей, яка більша на селі, аніж у місті. Добре, коли людина знає, що для неї роблять інші, – це дає їй

могу віддячитися. Варто зрозуміти, що людина не є щасливою на самоті й краще жити громадою, поміж людей. Спільне життя в товаристві корисне для людини. Найменшою, але найважливішою громадою визначено родину. Безпечніше, вигідніше та легше жити гуртом у селі. Дружна праця односельців сприяє до розвитку села. Подальшого розвитку ці думки набувають у напрямку розширення громади, тобто розглядається поняття народу. Щоб народ був славний і сильний, люди мусять жити в злагоді й взаємній любові. Розвиваючи думку про взаємозалежність, автори підручника виводять залежність частин у складі держави на прикладах економічної взаємодії. Поодинокі села залежать один від одного, подібно як і краї. Північна Чехія, остравська околиця дають нам вугілля, моравські окраїни – вугор, Шумава, Словаччина і Підкарпатська Русь – дерево, Підкарпатська Русь – сіль, Словаччина – нафту, Прага – машини, Чеськоморавська височина – картоплю, Жатецько і Раковницько – хміль. Завершується тема про спільне життя думкою про взаємозалежність держав. Як приклад, наводиться допомога країн одна одній під час світової війни [15].

У контексті нашого дослідження плідним є ідея другого розділу – «Життя в школі». У підручнику викладено думку про те, що під час навчання в школі учні вивчають свої права і обов'язки. Ідея учнівського життя в рамках школи розвивається в два етапи: співпраця учнів у середині одного класу, спільне шкільне життя учнів усіх класів школи та співпраця задля блага школи. Для переконливості автори цитують 106 статтю Конституції ЧСР: «Велика рожнородність горожан нашої держави вимагає терпимости до всіх». Тут же відтворено урядову позицію щодо полікультурності ЧСР. Наведено слова Президента – Визволителя Т. Масарика, виголошені у зверненні до дітей з нагоди 10 річниці республіки: «Мусите в приязні и злагодъ жити со всіми горожанами, най вони рожняться занятям, языком чи вѣроисповѣданям. Мы всѣ собѣ ровнѣ, мусимо всѣ бути однако свободнѣ, не смѣємо нѣкого в нѣчом насилувати» [15, с. 27].

Порівняно з попередніми виданнями, підручник відрізняється більшим обсягом і багатством ілюстрацій Ф. Яновшика, наявністю практичних завдань в кінці текстів. На нашу думку, це зробило навчальний матеріал доступним для учнів. У вступному слові автори зазначають, що у вихованні переважають освітні цілі. За аналогією до моральних заповідей громадян, що внесені до підручника Д. Волковського, тут є перелік демократичних звичаїв: демократичний чоловік не хвалиться; не хоче панувати, є чесним; поважає чесну працю.

Отож, через зміст підручника педагоги прагнули виховувати громадян, готових до поєднання єдності державних вимог та особистих інтересів. Школа дає моральну освіту, щоб розвивати шляхетні почуття і силу волі, щоб майбутній громадянин не лише знав, а й хотів виконувати свої громадянські обов'язки. Для цих головних цілей народна школа повинна через зміст підручників довести учнів до приятельського співжиття, до демократичної приязні, до народної толерантності й солідарності та відданості державі.

Формуванню стійких правових цінностей сприяє вироблення норм

шкільного життя із своїм порядком, своїм товариським співжиттям розвивати дитини любов до порядку, почуття солідарності та громадської повинності. Вступивши до школи, дитина стає частинкою шкільного громадянства. Саме у школі вона бачить, що є така, як інші. Це вчить підпорядкувати свою волю волі інших, тобто пристосовуватися до більшості. Учитель мусить зробити усе можливе, щоби між учнями не вкорінилися звички ненависті та інших громадянських гріхів. Не треба дозволяти дитині без причини скаржитися на інших. Учитель мусить докласти всіх зусиль, щоби між учнями витворилася культурна форма співжиття [4, с. 65].

На підставі вищенаведеного можна стверджувати, що у Закарпатті в період між 1919 р. та 1939 р. здійснювалося правове виховання учнів на двох рівнях. На першому рівні це виховання любові до Батьківщини, повага до близького оточення, повсякденне дотримання правил поведінки та виконання школярських обов'язків, налагодження товариських стосунків у учнівському колективі. Основною метою був розвиток у дитини правових почуттів та установок. На другому рівні формувались правові знання, вміння, навички, формувались стійкі правові ідеали, переконання, цінності, викристалізувався правовий світогляд. На цьому етапі правові компетенції в учнів удосконалювалися через вивчення основ законів держави, її символів, громадянських прав і обов'язків. Сьогодні ж правове виховання учнівської молоді – це цілеспрямована, послідовна, систематична діяльність органів освіти, правоохоронних органів, інших державних органів, громадських і правозахисних організацій, органів місцевого самоврядування, окремих громадян з надання послуг у роз'ясненні й інформуванні положень права і законодавства, юридичного консультування з метою формування в юнаків та дівчат певної системи правових знань, правових переконань і настанов, правового мислення, умінь і навичок правовими засобами самостійно захищати свої права, правових почуттів (почуття поваги до права і закону, законності, до соціальних цінностей, які охороняються правом тощо). Це забезпечують стабільність правомірної поведінки і соціально-правову активність особи [17, с. 31].

Список використаних джерел

1. Бенца О. Громадянське виховання учнівської молоді в спадщині дітви освіти Закарпаття (1919–1939 рр.). – Дрогобич: Коло, 2004. – 232 с.
2. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність (теоретико-методологічний аспект) [Текст]: монографія / Григорій Петрович Васянович. – 2-ге вид. – Львів: ЛДФЕІ, 2002. – 232 с.
3. Волковський Д. Горожанська наука для народних и горожанських школ. – Ужгород: Накл. Пед. Тов-ва Підкарпатської Русі, 1934. – 80 с.
4. Выказ учебников и помочных книг допущенных або одобренных для уживания в руських народных школах на П.Руси // Урядовий вісник. – 1932. – Ч. 7. – С. 113 – 115.
5. Волошин А. О соціальному вихованню. – Ужгород: «Унію», 1924. – 53 с.
6. Гелетка І. Навчання громадянській науці і вихованню а також

- краєзнавству в народній школі // Народная Школа. – 1937 – 1938 (Р. XVII). – № 3. – С. 3 – 8.
7. Головченко В. В. Эффективность правового воспитания. Понятие, критерии, методика измерения / В. В. Головченко. – К. : Наук. думка, 1985. – 127 с.
8. Малий школьний законъ на Чехахъ // Учитель. – 1921. – Ч. 6. – С. 91 – 96.
9. Маркуш А. Гражданская наука. – 2-е вид. – Ужгород: Виктория, 1925. – 48 с.
10. Министерські учебні основи с 1930 года / Министерський Вісник МШНО. – 1933. – С. 96.
11. Нормальні учебні основи для народных (элементарных) школ // Урядовий вісник. – 1930. – Ч. 8. – С. 26 – 200.
12. Нормальні учебні основи для народных (початкових) школ // Урядовий вісник. – 1934. – Ч. 4 – 5. – С. 49 – 140.
13. Попадич О. О. Педагогічні умови правового виховання майбутніх фахівців комп'ютерної галузі : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. О. Попадич. – Умань, 2014. – 283 с.
14. Розлуцька Г. М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919 – 1939 рр.): Монографія. – Дрогобич: Коло, 2005. – 282 с.
15. Скоржепа М.–Перейма М. Учебник горожанскоѣ науки и вихованя. для першої класи руських горожанських школ. – Прага: Держ. вид.-во, 1936. – 104 с.
16. Стаканков А. В. Теорія і практика правового виховання в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. В. Стаканков. – Х., 2004. – 19 с.
17. Сурмяк Ю. Р. Взаємодія вищих професійних училищ та органів внутрішніх справ у правовому вихованні учнів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. О. Попадич. – Львів, 2009. – 257 с.
18. Федорко А. Значення державно-громадянського виховання // Учитель. – 1930. – Р. ХІ. – Ч. 7 – 10. – С. 113-115.
19. Хоптяна О. В. Правове виховання учнів 5-6 класів у навчально-виховному процесі шкіл-інтернатів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. В. Хоптяна. – К., 2009. – 22 с.
20. Цимбалюк М. М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / М. М. Цимбалюк – К., 2003. – 21 с.
21. Штангрет М. Й. Філософські проблеми правового виховання молоді (на прикладі закладів освіти МВС України) : автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.12 / М. Й. Штангрет. – Львів, 2007. – 20 с.
22. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. – Львів, 2002. – 560 с.
23. slovopectia.org.ua [Текст]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopectia.org.ua/32/53411/32563.html> – Загол. з екрану. – Назва